

Милош Агатоновић

Академија васпитачко-медицинских струковних студија – Одсек Крушевац

DOI 10.5937/kultura2275163A

УДК 304.9:316.723

785.011.26МЕСИВ АТАК

78.011.26:316.75

ПОПУЛАРНА КУЛТУРА У ФУНКЦИЈИ ДРУШТВЕНЕ КРИТИКЕ: СЛУЧАЈ EUTORIA

Сажетак: Циљ рада је да покаже да популарна култура може имати улогу друштвене критике, промишљајући идеје албума Eutoria, музичког састава Massive Attack. Упркос проблемима дефинисања популарне културе и њене идеологизације, рад ће покушати да покаже да популарна култура представља погодно и деловорно средство друштвене критике. Током пандемије COVID-19 2020. године, на интернету је објављен концептуални албум Eutoria, с ироничним изјављивањима о проблемима данашњице. Пандемијска ситуација је учинила да се на драматичан начин испоље глобални проблеми који представљају егзистенцијалну претњу за читаво човечанство, те Eutoria излаже решења тешких проблема, предлажући универзални основни доходак, елиминацију пореских рајева и оштри антажованости како бисмо издвојили климатско ванредно стање. Надахнути Мором Утопијом, Eutoria представља реалistiчку утопијску визију која треба да подстигне целокупну јавност на промишљање и антажованости у изрази за бољим и праведнијим друштвом. У том погледу, Eutoria представља дело савремене популарне културе које је у функцији друштвене критике, ушмељено на хуманистичком подухвалу побољшања човечанства.

Кључне речи: Massive Attack, Морова Утопија, критика идеологије, антажованости

1. УВОД

По узору на Платоново дело *Држава*, Томас Мор [Thomas More] је написао дело *Утопију* (1516), покушавајући да одговори на питање о праведном друштву, држави општег благостања. Циљ Морове *Утопије* јесте да образује и подстигне на промишљање о најважнијим темама које се тичу живота у друштвеној заједници, те се не обраћа само онима који су образовани већ и широкој публици свога времена, као и будућим генерацијама. Због приступачне форме и садржаја који је усмерен на остваривање хуманистичких вредности и промену и побољшање света, Морова *Утопија* привлачи пажњу људи и данас. У том погледу, *Утопија* припада популарној култури, што не умањује њену вредност и културни

значај. Штавише, критичка настојања Морове *Утопије* су делотворнија самим тим што су приступачна широј публици.

Да идеје Морова *Утопије* надахњују друштвену критику и у данашње време, изричито је у мултимедијалном пројекту британског музичког састава Massive Attack, албуму *Eutopia* (2020). Роберт Дел Наја [Robert Del Naja], члан састава Massive Attack, и Марк Дон [Mark Donne], независни писац, продуцент, режисер и новинар, на албуму *Eutopia* представљају излагања о универзалном основном доходу (*Universal Basic Income (UBI)*), пореским рајевима (*tax havens*) и климатском ванредном стању (*climate emergency*), закључујући их прикладним цитатом из Морове *Утопије*. Угледни теоретичари и активисти су аутори и наратори излагања на албуму *Eutopia*: Гај Стендинг [Gay Standing], (економиста, професор на Универзитету у Лондону), Габријел Зукман [Gabriel Zucman], (професор економије на Универзитету Калифорније у Берклију), Кристијана Фигуерес [Christiana Figueres], (бивша извршна секретарка Оквирне конвенције Уједињених нација о климатским променама (UNFCCC), једна од аутора Париског споразума). Циљ Дел Наје и Дона јесте дисеминација идеја које се тичу увођења универзалног основног дохода, елиминације пореских рајева и опште ангажованости која је усмерена ка превазилажењу и избегавању климатског ванредног стања. Како би дисеминација идеја имала међународни опсег, излагања са албума *Eutopia* су преведена и представљена у писаном облику на неколико светских језика, поред енглеског, на шпанском, италијанском, француском, немачком, јапанском и руском језику. Верзије албума на свим наведеним језицима доступне су једино путем интернета.

Будући да је интернет доступан готово свима, у свим државама света, те да је постао глобални медиј путем којег се комуникација одвија релативно слободно, дисеминација друштвене критике и идеја које подстичу на друштвену ангажованост је делотворнија. Међутим, те идеје могу бити у функцији политичке или економске пропаганде, те се могу користити у идеолошке сврхе. На пример, идеологизована „друштвена критика” у служби капиталистичког поретка представља део индустрије културе, што за резултат има комодификацију или комерцијализацију „друштвене критике”, као што критичари културе Франкфуртске школе сматрају.

Упркос опасности од идеологизације, због могућности опсежне дисеминације помоћу нових медија, идеје друштвене критике представљене у популарној форми свакако могу бити утицајне и имати као последицу ангажованост јавности усмерене ка остварењу тих идеја. Иако је идеја еутопије (*eutopia*) представљена у популарној форми на албуму *Eutopia*, она није идеја утопије у служби идеологије, већ, према изјави аутора, „ургентна и практична потреба да се изгради нешто боље”.¹ Еутопија представља „место благостања као практичне аспирације”, насупрот утопији као „немогућем појму”², утопији као „наивном појму идеалног, савршеног

1 Monroe, J. and Strauss, M. Massive Attack Release New Audiovisual EP *Eutopia*, 10. July 2020, 24. December 2021, <https://pitchfork.com/news/massive-attack-release-new-audiovisual-ep-eutopia-watch/>

2 Massive Attack, <https://twitter.com/MassiveAttackUK>, 10. July 2020, 24. December 2021, <https://twitter.com/massiveattackuk/status/1281611739973525504>

света”³ Идеје албума *Eutopia* односе се на глобална, структурална питања, климатског ванредног стања, избегавање пореза помоћу пореских рајева и универзалног основног дохотка.⁴ Као што су идеје Морове *Утопије* била утицајна вековима у настојањима људи да створе утопијско друштво, тако идеје изнете на албуму *Eutopia* могу подстицати друштвену критику и активизам ради остварења еутопије – друштва са универзалним основним дохотком, у којем је искорењена друштвена неправда и неједнакост, у којем нема пореских рајева, друштву одрживог развоја, чисте економије, у којем климатске промене неће довести до погоршања општих услова живота, па тако ни до егзистенцијалне угрожености човечанства и живота на Земљи.

Циљ овог рада је да покаже да популарна култура може имати функцију друштвене критике. Уз то, покушаћемо да покажемо да популарна култура може бити изузетно делотворна у дисеминацији идеја друштвене критике. Теза од које полазимо у раду претпоставља да популарни медији, као и популарна форма у којој се популарна култура појављује, доприноси дисеминацији друштвене критике. Примери који потврђују тезе које у овом раду заступамо јесу примери популарне културе у којима се представљају и разматрају идеје утопијског друштва и будућности или алтернативне садашњости човечанства – *Eutopia* и роман *Друго сага: гејеше из алтернативне садашњости* (*Another Now: Dispatches from an Alternative Present*)⁵ аутора Јаниса Варуфакиса [Yanis Varoufakis]. Популарна култура представља плодно тло за различите врсте утопија, попут ескапистичких концепција, међу које би се могле сврстати футуристичке и технолошке концепције утопије какве су популарне данас. Међутим, у таквим концепцијама занемарују се стварне тешкоће актуалног друштва, те им недостаје критичност која одликује алтернативне концепције утопије, оне које се са иронијом односе према друштвеној стварности (Морова *Утопија* у извесном смислу), или оне које пружају реалистичко решење проблема актуалне друштвене ситуације (*Eutopia*, Massive Attack). Следећи Пола Рикера [Paul Ricoeur], фантазија алтернативне утопијске стварности је средство промишљања природе нашег друштвеног живота, средство радикалног промишљања породице, конзумеризма, ауторитета, религије и тако даље.⁶

Разматрање у овом раду почиње анализом појмова популарне културе и идеологије у другом одељку, у оквиру којег разматрамо употребу концепција утопије у популарној култури и однос појмова утопије и идеологије. Затим, у трећем одељку разматрамо могућност да алтернативна концепција реалистичке утопије какву описује *Eutopia* буде у функцији друштвене критике на глобалном плану. У закључку рада се на основу свих разматрања потврђује теза да популарна култура

3 Monroe, J. and Strauss, M. Massive Attack Release New Audiovisual EP *Eutopia*, 10. July 2020, 24. December 2021, <https://pitchfork.com/news/massive-attack-release-new-audiovisual-ep-eutopia-watch/>

4 Исто.

5 Varoufakis, Y. (2020) *Another Now: Dispatches from an Alternative Present*, New York & London: Vintage.

6 Ricoeur, P. (1986) *Lectures on Ideology and Utopia*, New York: Columbia University Press, p. 16

може бити у функцији друштвене критике, а да су концепције утопије, попут оних описаних у Моровој *Утопији*, *Eutopia* Massive Attack и Варуфакисовом роману *Друго саг*, прикладна средства за ту сврху.

2. ПОПУЛАРНА КУЛТУРА И ИДЕОЛОГИЈА

Синтагма „популарна култура” садржи реч популарна, која је етимолошки у вези а латинском речју *populus* (*populus*, *populi* [m.] – народ). На основу тога могло би се рећи да је популарна култура, заправо, народна култура. У најширем смислу говорећи, популарна култура представља културу која је омиљена у народу, односно, код много људи. Тако схваћена популарна култура може се одређивати квантитативним методама, статистичком анализом продаје књига, грамофонских плоча, дигиталних записа књига, аудио и видео формата, као и статистичком анализом прегледа, праћења, свиђања, реакција путем интернет медија. Поред тога, популарна култура се одређује у контрасту са аутентичном културом, односно, високом културом, те се представља као мање вредна од аутентичне или високе културе. Популарна култура се поистовећује с масовном културом, која је комерцијализована и у служби конзумеризма, због чега се сматра да је и мање вредна од аутентичне културе, у којој се испољава изворни стваралачки нагон човека. Популарна култура представља репертоар роба које производи „индустрија културе”, како сматрају теоретичари Франкфуртске школе. Као таква, популарна култура је у служби капиталистичког поретка.

Међутим, опсег појма популарне културе није могуће прецизно одредити, као што није могуће јасно одредити садржај тог појма. Појам популарне културе може обухватати дела која нису комерцијална или дела која сматрамо аутентичном културом или високом културом. Да наведемо само неколико примера. Улична уметност анонимног уметника који ствара под псеудонимом Бенкси [Banksy] је популарна, будући да је пријемчива великом броју људи, па у том смислу и представља део савремене популарне културе, али она није комерцијална. Штавише, она је по свом садржају супротстављена комерцијализацији и конзумеризму, мада се покушава на разне начине експлоатисати у комерцијалне сврхе. Чувени Бенксијев цртеж „Девојчица са балоном” у тренутку продаје на аукцији, на којој је достигао милионску вредност, уништен је помоћу скривеног механизма са сечивом. Ничеова [Friedrich Nietzsche] дела су била, и даље јесу, изузетно популарна и надахњујућа за различите друштвене и културне покрете. Но, по интенцији аутора, она нису намењена лаичкој публици широких народних маса, већ ретким људима (вишим људима) истанчаног и пробирљивог укуса и особених вредносних ставова. Ничеово дело *Тако је говорио Заратустра* је писано песничким језиком, уз употребу ватрених метафора, сликовитих поређења и алегорија, пријемчив за многе, а да притом садржај тог дела готово недокучив, одакле вероватно потиче и поднаслов

– *Књиџа за све и ни за коџа.*⁷ Извесни културни феномени који су се сматрали делом популарне културе, нпр. џез музика, данас се разумеју као аутентични културни феномени који припадају високој култури.

Популарна култура може имати позитиван и негативан вредносни смисао. Позитиван вредносни смисао популарне културе односи се на повољно оцењивање народног стваралаштва које представља „аутентичну” народну културу. Међутим, појам аутентичне народне културе је једнако неодређен као и сам појам популарне културе. Он се може односити на културу народа као етничке групе (народна култура Срба је српска култура) или на културу нације као конститутивне групе неке политичке заједнице (култура америчке нације, народа Сједињених Америчких Држава, јесте америчка култура). Такође, може се односити на културу најбројније друштвене класе, те се, на пример, под народном културом може сматрати култура радничке класе. У том смислу, народна култура везује се за идентитет неке друштвене групе, а из чијег идентитета произлази повољно вредновање такве културе. Поред тога, народна култура се може односити на све народне културе различитих етничких, националних и класних идентитета. Тако популарна култура у позитивном смислу представља колективне интенције различитих друштвених група, али и свеобухватно прихватање и одобравање разноврсности културних идентитета.

Због масовности популарне културе увек постоји опасност од њене злоупотребе у идеолошке, политичке или економске сврхе, чак и када је реч о популарној култури у позитивном смислу. Таква злоупотреба је обично разлог негативног вредносног смисла популарне културе. Због различитих злоупотреба популарна култура добија пејоративни смисао, те постаје култура неукуса, кича и шунда, или пука пропаганда. Сензационалистички еклектицизам савремене културе Лас Вегаса у функцији је индустрије забаве ради привлачења туриста потрошача. Нацисти су увиђали да популарна култура може бити „опијум за народ” у служби политичких циљева те су забавне филмове (*Unterhaltungsfilme*) користили као прикривену пропаганду. О нацистичкој употреби популарног филма постоје бројне опсежне студије.⁸

Међутим, није увек јасна разлика између позитивног и негативног вредносног смисла популарне културе. Постоје дела која представљају аутентични уметнички израз, а да се користе у пропагандне сврхе. Филм *Тријумф воље* (*Triumph des Willens*) немачке режисерке Лени Рифенштал (Helene Bertha Amalie „Leni” Riefenstahl) је признат као монументално дело које документује историјски период немачког народа када је Хитлер (Adolf Hitler) учврстио своју власт. *Тријумф*

7 Niče, F. (1999) *Tako je govorio Zaratustra*, Podgorica: Oktoih.

8 Rentschler, E. (1996) *The Ministry of Illusion: Nazi Cinema and its Afterlife*, Cambridge, MA: Harvard University Press; Schulte-Saase, L. (1996) *Entertaining the Third Reich: Illusions of Wholeness in Nazi Cinema*, Durham: Duke University Press; Hake, S. (2001) *Popular Cinema of the Third Reich*, Austin: University of Texas Press; Koepnick, L. (2002) *The Dark Mirror: German Cinema between Hitler and Hollywood*, Berkeley: University of California Press; O'Brien, M. E. (2004) *Nazi Cinema as Enchantment: The Politics of Entertainment in the Third Reich*, New York: Camdem House.

воље је признат као један од уметнички најуспешнијих документарних филмова. Сама Лени Рифенштал каже да је у питању „чисто историјски филм”, *film-vérité*, а не пропаганда.⁹ Према њеном доживљају, *Тријумф воље* је настао „у срцу догађаја који је био стварност извесног времена и извесног места”.¹⁰ Међутим, друштвена стварност у којој је *Тријумф воље* настао, и која је представљена у њему, обликована је нацистичком идеологијом, што чини сâм филм миметичком представом идеологизоване стварности. Будући да је реч о мимезису идеологизоване стварности у служби нацистичке идеологије, *Тријумф воље* није ништа друго до пропаганда, упркос монументалности и успешности уметничког израза филма.

Разликовање позитивног и негативног вредносног смисла код појма популарне културе је аналогно разликовању позитивног и негативног смисла код појма идеологије. Порекло појма идеологије може се наћи у француској филозофији 18. века, у појму *idéologues*, који је означавао науку идеја која је била супротстављена ненаучном мишљењу.¹¹ Већ с Наполеоном појам *idéologues* је добио пејоративан призвук, будући да су се заступници *idéologues* супротстављали француском царству, Наполеоновом ауторитету и обнављању утицаја Католичке цркве у Француској. Пејоративна употреба појма идеологије је уобичајена код младохегеловаца, па тако и код Карла Маркса [Karl Marx]. За Маркса, идеологија је супротстављена ономе што је научно. Заправо, идеологија јесте представа света „лажне свести” или представа која је у функцији интереса класе која је аутор представе. Парадигма идеологије код Маркса јесте религија као лажна представа која треба да испуни човекову потребу да изрази сопствену вредност. Критику религије Маркс преузима од Лудвига Фојербаха [Ludwig Feuerbach], уопштавајући и примењујући је на све облике мишљења, пре свега на политичку и економску теорију. Оно што је Фојербах критиковао код религије, Маркс критикује у политичкој економији: систем вредности који је схваћен као независан од човекове праксе. У том смислу, Маркс насупрот идеологији поставља човекову праксу која је извор вредности, али и сама вредност. Са тог становишта, марксистички критичари културе сматрају да аутентична култура треба да буде утемељена у човековој пракси, у човековом стваралаштву, насупрот индустрији културе, која је у функцији очувања капиталистичког поретка. Међутим, човекова пракса као вредност може бити хипостазирана и идеологизована, те да култура која велича човеков рад, било да је у питању радничка или пролетерска култура, буде у функцији социјалистичког тоталитарног система какав је био Совјетски Савез.

Марксистичка теорија идеологије води ка проблему који се у друштвеној теорији назива Манхајмов парадокс – када се критика идеологија не може ауторефлексивно применити. Притом, сваки наш политички или историјски став јесте оптерећен предрасудама и интересима, тако да не може постојати теорија идеологије која није

9 Thomas, D. (2014) *The New Biographical Dictionary of Film* (Sixth Edition), New York: Alfred A. Knopf.

10 Исто.

11 Drucker, H. M. (1974) *The Political Use of Ideology*, London: Palgrave Macmillan, p. 3.

идеолошка. Према Карлу Манхајму [Karl Mannheim], будући да су сви системи друштвеног, политичког и историјског научног истраживања идеолошки, објективност код друштвено-историјских наука није могућа. Манхајм сматра да идеологије представљају идеје које су „ситуационо трансцендентне”, односно, нестварне, будући да не одговарају конкретно постојећем и *de facto* поретку.¹² Идеологија никад не успева да оствари идеје које чине њен садржај. Иако често представља добре интенције појединца, примена идеологије у пракси најчешће је „искривљена”.

Утопије, такође, представљају „ситуационо трансцендентне” идеје. Према Манхајмовој употреби термина, утопија изгледа као неостварива с тачке гледишта да тог друштвеног поретка који представља друштвену стварност.¹³ Покушај одређења појма утопије показује у којој мери свака дефиниција у друштвено-историјском истраживању нужно зависи од перспективе истраживача.¹⁴ Ако се појам утопије разуме као ескапистичка концепција идеалног друштва, тако да не постоји никакав спој између актуалне друштвене стварности и утопијске стварности, такав појам је у функцији очувања *status quo* и избегавања стварних проблема. С друге стране, појам утопије може бити у функцији радикалног промишљања друштвене стварности, те да се њиме доводи у питање ауторитет у позадини друштвеног система. Ова алтернативна концепција може се назвати анархистичком. Обе концепције утопије, ескапистичка и анархистичка, могу бити у функцији различитих перспектива, одређене историјском ситуацијом и управљане извесним интересима, при чему се у њима испољавају две супротстављене тенденције у друштву, она која жели да очува *status quo* (конзервативна) и она која жели да промени друштвене односе (либертаријанска).

Популарна култура је, свакако, медијум у којем се испољавају такве друштвене тенденције. Утопија као сан или жеља друштва артикулише се тек у политици, уметности, науци, али и у забави и популарним културним формама. Нацистички идеолози су били свесни чињенице да „низак естетски тон” популарне културе може омаммити масу и покренути политичке акције. Одушевљење које стварају популарне форме код људи може се искористити у политичкој сфери.¹⁵ Немачки историјски мјузикл *Плес на Вулкану* (*Tanz auf dem Vulkan*) из 1939. године, чија се радња одвија у доба Јулске револуције у Француској, представља одушевљење које наводи на политичко делање. У филму, Дебјуро (Debureau), лик харизматичног вође који је оличење утопијске жеље народа, износи своју визију Париза као овоземаљског раја. Та утопијска визија је изван стратификованог друштвеног поретка. Дебјуро велича Париз независно од друштвеног раслојавања, стварајући одушевљење код народа. Међутим, „револуција” коју Дебјуро заговара не доводи

12 Mannheim, K. (1954) *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*, London and Henley: Routledge & Kegan Paul, p. 175.

13 Исто, стр. 177.

14 Исто.

15 O'Brien, M. E. (2004) нав. дело, стр. 17.

до друштвене промене, већ само до популарности вође и одушевљења и среће код народа.¹⁶ У том смислу, Дебјурова утопијска визија је у функцији очувања *status quo*. Филм који је био популаран код шире публике, док је министарство пропаганде Трећег Рајха прећутно одобрило филм.

С друге стране, дела популарне културе могу бити у функцији друштвене критике, попут Варуфакисовог политичког научнофантастичног романа *Друјо саг*, који приказује утопијско друштво алтернативног универзума, критикујући капиталистички систем актуалне друштвене стварности. У роману Варуфакис описује анархо-синдикални модел корпоративне организације која је заснована на равноправности и принципу „једна деоница – један глас”. Према том принципу свако има право на једну деоницу, којом не може трговати, као и право да гласа на генералном већу корпорације. Будући да људи у корпорацији нису запослено особље већ њени власници, не постоје наднице већ профит који добијају на основу својих деоница. А пошто се одлуке у корпорацији доносе демократски, гласањем запослених, не постоје шефови, особе које су на надређеним позицијама. А како се деоницама не може трговати, не постоје ни берзе. Импликације овог модела корпорација без берзи јесу мања неједнакост доходака и демократизација одлучивања које фаворизује колективне, дугорочне интересе. Оваква утопијска визија је усмерена против савременог капитализма који доводи до велике друштвене и економске неједнакости и неправде, као и подривања демократског уређења у савременом свету. Идеје које Варуфакис износи у *Друјом сага* популаризоване су путем платформе покрета Демократија у Европи (Democracy in Europe Movement 2025 (DiEM25)) и Прогресивне интернационале (Progressive International). Ове идеје у извесном смислу јесу идеолошке, јер су управљане ка интересима оних класа и група које су најугроженије у савременом свету, а које наведени покрети заступају, пре свега пролетаријата и прекаријата, али нису политичка пропаганда усмерена на очување постојећег стања, већ на његову критику и стварање бољег и праведнијег друштва.

3. EUTOPIA И КРИТИКА САВРЕМЕНОГ КАПИТАЛИЗМА

И идеје албума *Eutopia* су на линији критике савременог капитализма коју заступају Варуфакис, DiEM25 и Прогресивна интернационала. Ове идеје се односе на глобалне, структуралне проблеме климатског ванредног стања, избегавања пореза помоћу пореских рајева и универзалног основног дохотка.¹⁷ Дух албума *Eutopia* односи се на ургентну и практичну потребу да се изгради нешто боље.¹⁸ У том смислу, изградити еутопију је у практичном смислу нужно за хумано друштво којем прети

16 O'Brien, M. E. (2004) *Nazi Cinema as Enchantment: The Politics of Entertainment in the Third Reich*, New York: Camden House, p. 25.

17 Monroe, J. and Strauss, M. Massive Attack Release New Audiovisual EP *Eutopia*, 10. July 2020, 24. December 2021, <https://pitchfork.com/news/massive-attack-release-new-audiovisual-ep-eutopia-watch/>

18 Исто

егзистенцијални ризик. Зато је приоритет избећи климатско ванредно стање, како би се избегло загађење, уништење и истребљење екосистема планете. Затим, неопходно је елиминисати пореске рајеве како би се умањила економска и друштвена неједнакост и неправда. Потребно је увести универзални основни доходак како би се постигла већа економска сигурност. Примена ових мера требало би да конвертира у стање еутопије. Међутим, могу се поставити питања: да ли би ове мере биле довољне да свет постане место благостања? Да ли у позадини идеје еутопије може бити идеолошка злоупотреба? Да ли је *Eutopia* само добро прикривена пропаганда?

Свака од три презентације албума *Eutopia* завршава се цитатом из Морове *Утопије*, што указује на хуманистички утемељеност идеја изнетих у њима. Презентација о универзалном основном доходу завршава се следећим цитатом из *Утопије*: „[М]ного корисније би било радити на томе да се обезбеде извесна средства за живот, тако да нико не западне у проклету нужду да мора да отпочне са крађом, а заврши на губилишту”.¹⁹ Морова *Утопија* представља први опис друштва са основним доходком, док данас велики број теоретичара, као што су: Филип Ван Паријс [Philippe Van Parijs], Јаник Вандерборг [Yannick Vanderborght], Јанис Варуфакис, Гај Стендинг, заступа идеју универзалног основног доходака као основног људског права. У презентацији са албума *Eutopia*, Гај Стендинг у кратким цртама износи убедљиве аргументе у прилог универзалном основном доходу, у форми која је разумљива широкој јавности и која је прилагођена трајању поп песме. У кратком излагању Стендинг износи идеје које је у развијеном облику представио у својим научним радовима и монографијама о универзалном основном доходу и другим блиским темама. Стендингово становиште треба разумети у контексту његове критике савременог облика капитализма, који описује као „рентијерски капитализам (*rentier capitalism*)”.²⁰ Рентијери остварују приходе захваљујући поседовању или контроли средстава, физичке, финансије и интелектуалне својине, при чему се смањује број људи чији су извори прихода послови и рад. У том смислу, рентијерски капитализам је узрок доходне неједнакости у савременом свету, у којем су интереси опсцено богате плутократије и осигураног салиријата (*salarimat* – плаћени радници у сталном радном односу) супротстављени интересима растућег прекаријата. Прекаријат или прекарни радници су незаобилазна тема Стендингових студија. Прекаријат представља друштвено-економска група која је рањива у погледу рада, прихода и стручног идентитета.²¹ Неолиберална политика и глобализација су разлог пораста прекаријата, као и рањивости

19 Mor, T. (2002) *Utopija*, Beograd: Utopija, str. 52. *It would be far more to the point to provide everyone with some means of livelihood, so that nobody under the frightful necessity of becoming first a thief and then a corpse.* More, T. (1965) *Utopia*, London: Penguin Books, p. 44. Citirano u: Massive Attack x Young Fathers featuring Professor Guy #UNIVERSALBASICINCOME, *Eutopia* EP, 10. July 2020, 24. December 2021, https://www.youtube.com/watch?v=a-1YI-neupU&ab_channel=MassiveAttackVEVO

20 Standing, G. (2016) *The Corruption of Capitalism: Why Rentiers Thrive and Work Does Not Pay*, London: Biteback Publishing.

21 Standing, G. (2011) *The Precariat: The New Dangerous Class*, London & New York: Bloomsbury Academic.

друштва и економија, што је довело до настанка осам „џинова“, који представљају осам препрека на путу ка добром друштву: (1) неједнакост, (2) несигурност, (3) дуг, (4) стрес, (5) прекаријат, (6) аутоматизација, (7) изумирање, (8) популизам и неофашизам.²² Уз то, глобална криза као што је пандемија COVID-19 је катализатор друштвене неправде и наведених осам „џинова“, те се може разумети и као девети „џин“. Решење је универзални основни доходак, будући да је свима потребна економска сигурност. Скроман редовни приход који би се безусловно исплаћивао сваком појединцу као право, повећао би потражњу и покренуло реалну економију. Универзални основни доходак би спасио милионе од сиромаштва, умањио би број бескућника, самоубистава и изгладнелих. На основу експерименталне примене у многим земљама, показало се да сигурност коју пружа основни доходак као последице има: боље опште здравље, умањење дуга, продуктивнији рад, побољшање статуса жена, као и хармоничније породичне односе. У том смислу, основна идеја универзалног основног дохотка је слична размишљању које Мор износи у *Ушојији*. Међутим, проблем је финансирање – да ли је могуће и да ли је праведно да се средства за универзални основни доходак прикупљају опорезивањем? Стендинг предлаже оснивање заједничког фонда, преко којег се исплаћују заједничке дивиденде. Приходе заједничког фонд чине еко-таксе, приходи од пореза на дигиталну имовину, приходи од пореза на вредност земљишта, приходи од пореза на комерцијални упад у јавну сферу и друго. Помоћу таквог фонда вршила би се редистрибуција богатства која би требало да умањи неједнакост и несигурност. Оптимални систем дистрибуције је систем „друштвене дивиденде“ или универзалног основног дохотка.

Чини се да опорезивање није право решење, пошто није лако одбранити став да неко вредно ради и плаћа порезе док други по сопственом избору не раде при чему уживају у бенефитима који потичу од опорезивања оних који раде. Према мишљењу Јаниса Варуфакиса, универзални основни доходак не би требало да се финансира опорезивањем већ повратом на капитал. У својој аргументацији Варуфакис истиче да је богатство исход колективне активности, али су га приватизовали они који имају моћ да то учине. Зато Варуфакис предлаже „једноставну политику“ која би донела законски пропис којим се захтева да удео деоница сваке иницијалне јавне понуде преусмери у заједнички депозиторијум капитала, при чему би се универзални основни доходак финансирао од дивиденди тих деоница.

Ако оставимо по страни проблем финансирања, идеја универзалног основног дохотка завређује пажњу и дивљење, будући да потиче од једноставног, здраворазумског и племенитог размишљања. Свим људима је потребна сигурност у погледу задовољења основних потреба, да се не би у супротном определили за насилне и криминалне радње ради сопственог опстанка, што би на колективном нивоу у крајњој линији могло донети опште незадовољство, сиромаштво, беду, несрећу, конфликте, друштвену и економску несигурност. Према Мор, у утопијском

²² Standing, G. (2020) *Battling Eight Giants: Basic Income Now*, London & New York: I. B. Tauris.

начину живота су „поред осталих порока, искорењене и све клице честољубља (*ambitionis*) и странчарства (*factionum*), не прети им никаква опасност од избијања грађанских раздора због којих су пропадали многи градови са својим дивно заштићеним богатствима”, те су Утопљани „поставили не само најсрећнији темељ државе већ и такав који ће, колико је човеку могуће да предвиђа, трајати вечно”.²³ У савременом свету главни извор друштвене неједнакости и неправде на глобалном плану је у природи самог капитализма, која је заснована на личним интересима појединаца који се надмећу у акумулацији капитала. Појединци, као и организације или привредна друштва, управљају се максимизацијом задовољења својих преферанција и умањењем ризика и трошкова. Пошто порез представља трошак, у капитализму постоји тенденција да се он умањи или избегне његово плаћање. Због тога су и настали порески рајеви, места са изузетно ниским пореским стопама. Преносом акумулираног богатства у пореске рајеве, појединци или компаније избегавају плаћање пореза у друштву у којем врше своју пословну активност, што причињава штету и неправду том друштву. На албуму *Eutopia*, Габријел Зукман укратко разматра избегавање плаћања пореза у доба пандемијске кризе COVID-19. Због разарајућег утицаја пандемије на економију, у центру пажње Зукмановог излагања је избегавање великих мултинационалних компанија да плате порез, будући да остварују највећу зараду, а ипак избегавају да поштено плаћају порез. У доба глобалне кризе долази до трагедије заједничких добара када мултинационалне компаније остварују велику зараду и притом не плаћају порез како и колико треба, док остали имају велике губитке зато што морају да плате већи износ пореза. Порезе које мултинационалне компаније, или било која компанија или појединац, избегавају да плате треба да надокнаде виши порези за грађане који редовно измирују своје пореске обавезе, најчешће домаћинства средње класе у Сједињеним Државама, Европи и земљама у развоју.²⁴ Да би се исправила друштвена неправда која се чини, потребно је, прво, утврдити порески дефицит, тј. разлику између онога што нека компанија треба да плати, ако је подложна минималној пореској стопи од 25% у свакој држави у којој послује, и онога што компанија стварно плаћа. Поред тога, потребно је да свака држава прикупи овај порески дефицит. У књизи *The Hidden Wealth of Nation* (2015) Зукман предлаже низ мера чији је циљ прикупљање прецизних информација о избегавању плаћања пореза широм света, као и низ мера које треба предузети како би се повратио ненаплаћени порез. За прецизну статистику потребно је оформити међународни регистар финансијског богатства, а да би се повратио ненаплаћени порез потребне се пореске санкције које пропорционално одговарају трошковима које порески рајеви стварају другим државама. У излагању на албуму *Eutopia*, Зукман закључује да би прикупљање пореског дефицита великих мултинационалних компанија

23 Mor, T. (2002) *Utopija*, Beograd: Utopija, стр. 191.

24 Zucman, G. (2015) *The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens*, Chicago & London: The University of Chicago Press, p. 2.

било од виталног значаја за финансијски сектор и јавне службе који су у доба пандемијске кризе на снажном удару.²⁵

Поред тога што порески рајеви указују на кризу капитализма, они такође указују и на кризу демократије савременог света. Као што Сез [Emmanuel Saez] и Зукман запажају, „тријумф пореске неправде је, пре свега, порицање демократије”, будући да порез представља законску обавезу која важи за све, а не само за оне који не могу да избегну његово плаћање.²⁶ Елиминација пореских рајева треба да искорени похлепу најбогатијих, као што су мултинационалне компаније, која је узрок финансијске неправде и неједнакости у савременом свету.

Поред кризе капитализма и демократије, савремени свет је на прагу климатске кризе. У свом излагању на албуму *Eutopia* Кристијана Фигуерас разматра пандемијску кризу COVID-19 као део обједињених криза савременог света, климатске, економске, друштвене и политичке кризе, али и као катализатор који убрзава утицај свих тих криза, продубљујући економски хаос и друштвену патњу.²⁷ Да бисмо избегли климатско ванредно стање и друге проблеме, потребно је развити отпорност у смислу здравља појединаца, чисте и здраве економије, као и здраве демократије. Но, проблеми који се тичу здравља, економске стабилности и друштвене правде не могу се решити ако се не реши проблем климатских промена. Зато је потребан активизам на свим нивоима, сваког појединца и сваког колектива, како би се избегло даље загађење екосистема наше планете које угрожава опстанак живота на њему. Пошто су климатске промене мајка свих проблема, како Фигуерес и Ривет-Корнак [Tom Rivett-Carnac] тврде у књизи *The Future We Choose: Surviving the Climate Crisis* (2020), свако коме је стало до друштвене правде, здравља људи, економске стабилности и међугенерациске правде, треба да се интересује и за климатске промене.²⁸ Притом, пандемијска криза би требало да нас подстакне на колективне акције, будући да смо заједно снажнији и отпорнији. Излагање на албуму *Eutopia* Фигуерес завршава реченицом: „Будућност коју бирамо је у рукама сваког од нас ко живи у данашњици.”²⁹

Свет у којем живимо би свакако био бољи кад би био еутопија, будући да друштвена неједнакост и нестабилност, неправда због извлачења капитала у пореске рајеве и климатско ванредно стање представљају озбиљне претње за савремени свет. Међутим, постоје проблеми које *Eutopia* не отвара, а које имплицира, на

25 Massive Attack x Saul Williams featuring Professor Gabriel Zucman, #TAXHAVENS, *Eutopia* EP, 10. July 2020, 24. december 2021, https://www.youtube.com/watch?v=balF4lf-Rt4&ab_channel=MassiveAttackVEVO

26 Saez, E. and Zucman, G. (2019) *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*, New York: W. W. Norton & Company.

27 Massive Attack x Algiers featuring Christiana Figueres, #CLIMATEEMERGENCY, *Eutopia* EP, 10. July 2020, 24. december 2021, https://www.youtube.com/watch?v=FoBYMAla9_8&ab_channel=MassiveAttackVEVO

28 Figueres, C. and Rivett-Carnac, T. (2020) *The Future We Choose: Surviving the Climate Crisis*, New York: Alfred A. Knopf.

29 "The future we choose is in the hands of each of us alive right now."

пример: да ли савремена друштва могу приуштити универзални основни доходак? Да ли је редистрибуција богатства помоћу опорезивања оправдана? Да ли је поврат на друштвени капитал праведнија и боља могућност од опорезивања ради финансирања универзалног основног дохотка? Како економије земаља у развоју могу прећи на чисту економију која захтева велика улагања? Иако *Eutopia* не пружа одговоре на ова важна питања, она је усмерена на фундаменталне проблеме на глобалном плану. *Eutopia* пружа само неке одговоре који су утемељени на теоријском раду и искуству политичког деловања, али не и заокружену теорију, која се и не може очекивати од једног дела популарне културе. *Eutopia* јесте политички трактат у савременој популарној култури који представља недовршене симпатије према друштвеној правди и благостању, а који треба да покрене политичке акције у циљу стварања бољег света.

4. ЗАКЉУЧАК

Као што су идеолози нациста сматрали да популарна култура може створити одушевљење код народа и тако покренути политичке акције, дела популарне културе могу бити у функцији идеологије као и њене критике. Дела популарне културе могу бити у функцији експлицитне и имплицитне пропаганде, те се могу идеолошки злоупотребити, као што су то нацисти чинили. С друге стране, иако дела популарне културе могу бити идеолошки импрегнирана, она могу истовремено бити и естетски вредна и друштвено значајна с обзиром на добре интенције на којима је заснована идеолошка агенда коју дело заступа. Политичка агенда коју *Eutopia* експлицитно представља је савремени израз здраворазумског размишљања о добро уређеном друштву. Према том размишљању, сваки човек има право на сигурност која се тиче задовољења основних потреба; права и закони морају једнако да се односе на све грађане; рањиве друштвене групе треба заштитити; потребно је онемогућити најмоћније да злоупотребљавају своју моћ; друштво мора успоставити хармоничан однос с природом и размишљати не само о проблемима и ситуацији садашњице већ и дугорочно, о будућности и будућим генерацијама. Хуманистички приступ овог размишљања није новина, будући да се његови корени могу наћи још код Платона. *Novum* концепције албума *Eutopia*, као и других савремених концепција о добро уређењу друштва, попут оне из Варуфакисовог романа *Друго сага*, јесте у предложеним решењима проблема друштва у актуалним историјским околности, која као таква треба да омогуће остварење хуманистичких идеја у савременом свету.

Због популарне форме и нових медијских платформи дисеминација идеја албума *Eutopia* је свакако делотворнија. Како би ширење идеја било опсежније, излагања са албума *Eutopia* су преведена на више светских језика. Али, поред „проповедања” идеја, аутори албума *Eutopia*, Massive Attack и Марк Дон, ангажовани су у остваривању тих идеја у сфери својих могућности. Massive Attack у сарадњи с Тиндал истраживачким центром за климатске промене (Tyndall Centre for Climate

Change Research) покушава да осмисли начин да се умањи штетни утицај турнеја музичких извођача на животну средину, да се приликом транспорта опреме, учесника у турнеји и публице умањи емитовање угљен-диоксида, као и количина пластичног и другог отпадног материјала. Циљ је да музичка индустрија или, шире гледајући, индустрија културе и забаве постане „чиста” или „зелена”, што се имплицитно подразумева у концепцији албума *Eutopia* и њеном захтеву за чистом, здравом економијом. Massive Attack, град Ливерпул и пионири „зелене” енергије Ecotricity 2020. године су планирали одржавање музичког догађаја с ниским нивоом загађења угљен-диоксидом, који је одложен због пандемије COVID-19. Massive Attack подсећа да је пандемија COVID-19 још један разлог због којег треба променити начин одржавања турнеја у индустрији културе, али и прилика да се та промена оствари.³⁰ То је и један од главних закључака албума *Eutopia*, да пандемија COVID-19, поред тога што увећава глобалне проблеме о којима *Eutopia* говори, представља прилику да се друштво промени и побољша. На тај начин Massive Attack и *Eutopia* пружају разлоге за друштвену критику који би требало да нас подстакну на активизам у актуалним околностима, а у домену сопствених могућности.

ЛИТЕРАТУРА

- Drucker, H. M. (1974) *The Political Use of Ideology*, London: Palgrave Macmillan.
- Figueres, C. and Rivett-Carnac, T. (2020) *The Future We Choose: Surviving the Climate Crisis*, New York: Alfred A. Knopf.
- Hake, S. (2001) *Popular Cinema of the Third Reich*, Austin: University of Texas Press.
- Koepnick, L. (2002) *The Dark Mirror: German Cinema between Hitler and Hollywood*. Berkeley: University of California Press.
- Mannheim, K. (1954) *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*, London and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Mor, T. (2002) *Utopija*, Beograd: Utopija.
- More, T. (1965) *Utopia*, London: Penguin Books.
- Niče, F. (1999) *Tako je govorio Zaratustra*, Podgorica: Oktoih.
- O'Brien, M. E. (2004) *Nazi Cinema as Enchantment: The Politics of Entertainment in the Third Reich*, New York: Camden House.
- Rentschler, E. (1996) *The Ministry of Illusion: Nazi Cinema and its Afterlife*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ricoeur, P. (1986) *Lectures on Ideology and Utopia*, New York: Columbia University Press.
- Saez, E. and Zucman, G. (2019) *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*, New York: W. W. Norton & Company.
- Schulte-Saase, L. (1996) *Entertaining the Third Reich: Illusions of Wholeness in Nazi Cinema*, Durham: Duke University Press.
- Standing, G. (2011) *The Precariat: The New Dangerous Class*, London & New York: Bloomsbury Academic.

³⁰ Massive Attack x TGBF x Tyndall Centre for Climate Change Research: ACT 1.5, 8. October 2020, 24. December 2021, <https://thegoodbusinessfestival.com/event/massive-attack-x-tyndall-centre/#>

- Standing, G. (2016) *The Corruption of Capitalism: Why Rentiers Thrive and Work Does Not Pay*, London: Biteback Publishing.
- Standing, G. (2020) *Battling Eight Giants: Basic Income Now*, London & New York: I. B. Tauris.
- Thomas, D. (2014) *The New Biographical Dictionary of Film* (Sixth Edition), New York: Alfred A. Knopf.
- Varoufakis, Y. (2020) *Another Now: Dispatches from an Alternative Present*, New York & London: Vintage.
- Zucman, G. (2015) *The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens*, Chicago & London: The University of Chicago Press.

Miloš Agatonović

Academy of Educational and Medical Vocational Studies - Kruševac Section

POPULAR CULTURE IN FUNCTION OF SOCIAL CRITIQUE: THE CASE OF EUTOPIA

Abstract: *The objective of this paper is to show how popular culture can have a function of social critique, discussing the ideas of Massive Attack's Eutopia EP. Despite problems related to a certain definition of popular culture and its ideologization, the paper will try to show that popular culture represents an appropriate and efficient instrument of social critique. Social criticism in popular culture points to the problems of the society in current circumstances. During the COVID-19 pandemic in 2020, a conceptual album, Eutopia, was published on the Internet platforms. Eutopia is presented as an audio-visual material in a popular format, with the voice-over narrative expositions of the scholars and activists about the contemporary problems, economic insecurities and inequalities, social injustices and climate emergencies. The pandemic situation caused a dramatic manifestation of the global structural problems, which represent an existential threat to the entire human society. From this standpoint, Eutopia provides solutions to some of the greatest problems of humanity today, suggesting a universal basic income, elimination of tax havens and general activism steered to overcoming and avoiding a climate emergency. Inspired by Thomas More's Utopia, a popular novel and masterpiece of Renaissance humanism, Eutopia presents a realistic Utopian vision that should motivate the entire public to assess and engage in a search for a better, just society. Therefore, Eutopia represents a creative piece of contemporary popular culture with a role of social critique, based on a humanistic endeavour of amelioration of humanity.*

Key words: *Massive Attack, More's Utopia, critique of ideology, engagement*